

Politikai szélsőségeség és racionalitás

Breton, Albert–Galeotti, Gianluigi–Salmon, Pierre–Wintröbe, Ronald (szerk.): *Political Extremism and Rationality.* = Cambridge University Press

A könyvben szereplő írások egyértelművé teszik, hogy a politikai szélsőségeség igen összetett és nehéz téma. Mindenekelőtt különbséget tehetünk elfogadható szélsőségeség, amikor nem demokratikus környezetben politikai felszabadításért harcolnak, és elfogadhatatlan szélsőségeség között, amikor az demokratikus berendezkedésben jelenik meg. Széles körben ismert az is, hogy a jelen politikai szabadságát a múlt szélsőségeinek köszönhetjük, és a túlzott alkalmazkodás a szellemi életet, valamint a társadalmi fejlődést is veszélyezteti. Ami még tovább bonyolítja a kérdést az az, hogy a szélsőségeség és az alkalmazkodás bizonyos szempontból ellentétek, másrésztől ugyanannak a jelenségnek egyszerűen más-más aspektusai.

A szélsőségeség nem könnyű problémakör olyan tudományág, mint a közgazdaságtan számára, de az utóbbi években a közgazdasági gondolkodás törekedett arra, hogy minél tágabb körben vizsgálódjon, és ebbe a szélsőségeség tanulmányozása is belekerült. Sokan gondolják, hogy a szélsőségeség politikájának vizsgálata hasznos lehet sok ország politikai életének megértéséhez. A könyv szerkesztői mindezeket átgondolva döntöttek, hogy tudósok részvételével konferenciát rendezzenek Franciaországban Vichyben, ahol a szélsőségeség számos kérdésével foglalkoztak. A könyv írásai a tanácskozás témaköreit érintik.

Mindenekelőtt a szélsőségeség politikai kifejeződésével foglalkoztak, a demokratikus társadalmakon belüli különösen zavaró megnyilvánulásaikkal. Példaként azt a kérdést vetették fel, hogyan hihette el számos amerikai Mark Koernke 1993-as videója alapján, hogy az amerikai kormányzaton belül egyesek külföldi vezetőkkel együttműködve diktatúrává akarják változtatni az Egyesült Államokat az Egyesült Nemzetek vezetésével.

Más kérdések a szélsőségeség társadalmi és gazdasági okait érintették arra keresve a választ, hogy a szélsőségeség mindig romboló-e, vagy pozitív hatást is gyakorolhat a társadalomra. Ennek kapcsán merült fel a szélsőségeség és a demokrácia közötti kapcsolat, jelesül hogy a szélsőségeség veszélyeztetheti-e a demokráciát, és ha igen, hogyan és milyen körülmények között.

A fenti kérdésekre adott válaszok összegzése előtt az általános megállapításokat érdemes számba venni. Ezek közé tartozik a szélsőségeség meghatározása, melyet a kulturális hagyományok jelentős mértékben befolyásolnak, így ezen a téren a résztvevők nem is jutottak közös álláspontra. A könyvben szereplő meghatározások a szélsőségeséget különbözőképpen mutatják be a helytől, a hitek jellemzőitől, a számba vett választási lehetőségek sorától és az alkalmazott eszközöktől függően. A különféle megközelítések lehetséges összegzése azt állíthatja, hogy a különféle koncepciókat különféle dimenziók képviselőinek lehet tekinteni, melyek mentén erőteljesebb vagy kevésbé erőteljes szélsőségeség előfordulhat.

A második fontos témakör a szélsőségeség eredete, amelynek kapcsán a szélsőséges vezetők szerepét, a követők lelki hajlamát, a politikai rendszert és a gazdasági, társadalmi változásokat tanulmányozzák mint lehetséges okokat.

A következő lényegi kérdés a politikai rendszer alkalmazkodási képessége. Tanulásként arra a következtetésre jutottak, hogy a feltételezésekkel szemben, a demokrácia kevésbé ellenszere, mint inkább elősegítője a szélsőségeség kialakulásának.

Ezután a könyv a szélsőséges csoportok által követett stratégiák jellegével foglalkozik. A szerzők úgy látják, a stratégia attól függ, hogy a szélsőséges csoportok milyen kör-

nyezetben működnek, sokan foglalkoznak a politikai pártoknak választás során követett stratégiájával.

Az utolsó általános kérdés a racionális választás kérdése, miért hajlandók a szélsőségesek akár öngyilkosságot is elkövetni ügyük érdekében. Sokan megkérdőjelezték, hogy ez a kérdés egyáltalán tárgya lehet-e tudományos vizsgálatnak, mások szerint nem hagyható figyelmen kívül.

A könyv módszertanát illetően a fejezetek többségében az empirikus vizsgálat történelmi vagy jelenkori példákra szorítkozott. Példákat láthatunk szélsőséges csoportok és szélsőséges politikai magatartás megjelenésére kulturálisan és demokratikusan fejlett be rendezkedésben is.

A könyv három részből áll, az első részben lévő fejezetek a szélsőségesesség eredetével, a másodikban a szélsőségesesség és a demokratikus politika egymásra való hatásával, a harmadikban a nem demokratikus környezettel foglalkozik.

A szélsőségesesség okai között említik, hogy az állampolgárok többsége számára a közép politikája elfogadható, de a leszakadók csoportokba tömörülnek, és a normál politikával szembeszállnak. Másik tényező, mely a szélsőségesesség kialakulásához vezet, ez a tudás és az érdekek közötti kapcsolat, mely fanatikus viselkedésbe torkollhat, példaként az iszlám politikai vezetőket említik, akik a vallási szélsőségesességet mérsékelni képes nyílt vitát ellenzik.

Más szerzők a szélsőségesességet mint a jövedelemszerzés folyamatát írják le, amikor a vezetők megpróbálják követőik érzelmeit felkorbácsolni abban az esetben, ha a követők olyan csoportokhoz tartoznak, amelyek kimaradhatnak a hosszú távú politikai megállapodásokban rejlő jövedelmek elosztásából. Ezzel összefüggésben a mobilizálás kulcsfontosságú, mivel a szélsőségesességnek erre szüksége van, míg a kompromisszumnak nincs. Ennek következtében egy erőskezü vezető irányítása alatt a szélsőséges lépések valószínűbbek.

A szélsőségesesség okairól szóló részben egy különös dimenzió szerepel még, az intolerancia, a kompromisszum visszautasítása, illetve a képviselt nézeteknek ellentmondó tények elutasítása. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a szélsőséges csoportok célkitűzéseik megvalósítása során a rendelkezésre álló szűkös erőforrásokat racionálisan használják fel.

A második rész a szélsőségesesség demokratikus környezetben, némileg meglepő módon, demokratikus pártok vetélkedése következtében előforduló megjelenésével foglalkozik. Az egyik szerző azt fejti ki, hogyan vezet szélsőségesességhez a képviseleti demokrácia működése, amikor egyes politikusok különálló kérdéseket a választás szempontjából előnyös módon összekapcsolnak.

Egy másik szerző azt taglalja, milyen intézményes struktúrák segítik a centrista nézeteket, és azoknak a szélsőségesesség milyen forrásaival kell foglalkozniuk. Külön fejezet tekinti át az amerikai választásokon a harmadik, kis párt szerepét, mely azért válik szélsőségesé, hogy egy nagy párt a másik nagy párt ellen és ne ellene folytasson kampányt. Megint más – különbséget tesz a célok (érdekek) és a módszerek (politikai akciók) szélsőségesége között. Ebben a részben az utolsó szerző a koncepció relatív voltával és politikai kimenetelével foglalkozik. Több egyéb kérdés között megvizsgálja, milyen körülmények között hal el a szélsőségesesség, és mikor válik a terrorizmus előmozdítójává.

A harmadik rész az antidemokratikus, forradalmi, nem demokratikus szélsőségesesség eredetét modellezi. Ennek kapcsán szól különféle szervezetekről, akiknek tagjai önkéntes munkát végeznek jövőbeli megtérülés reményében. A forradalmak radikalizálódására is magyarázatot szolgáltat az, hogy a szélsőségesebb nézetek elfogadása sokakat elriaszt, ők elhagyják a szervezeteket, a megmaradók magasabb jövedelemre számíthatnak.

Egy másik fejezet a fundamentalizmus és a szélsőségesek különbségére hívja fel a figyelmet. Az iszlám mozgalmak és a hatalmon lévő kormányok közötti szembenállást információs játékként írja le, a konfliktusok eskalációjához hasonlóan. A támogatottság és a radikalizmus szintje a legfontosabb változók, melyek a szélsőséges reakciókat és a polgárháború valószínűségét befolyásolják.

Az utolsó fejezet az erőszak elméleti értelmezésére tesz kísérletet olyan környezetben, amikor az idegengyűlölet jelentős, és olyan esetben, amikor jelentéktelen.

A könyv egy nagyon bonyolult jelenség megértését szolgálja, melynek segítségével magáról a demokráciáról is egyértelmű képet alkothatunk. A fejezetekben szereplő igen eltérő megközelítések ellenére alapvetően egységes koncepciót ismerhetünk meg a politikai szélsőségeségről.

Galló Judit

Létezik a posztkommunista szavazásnak gazdasági alapja? Adatok a romániai választásból, 1992–2000

Roper, Steven D.: Is there an Economic Basis for Post-Communist Voting? = East European Quarterly, XXXVII, 2003, March 1. no. 85–100. p.

A 2000. évi romániai parlamenti választások a szociáldemokrata párt egyértelmű győzelmét és a Románia Demokratikus Konvenciójának (CDR) a bukását eredményezték. Az utóbbi párt 1996-os győzelme optimista légkört teremtett, sokan remélték, a szükséges gazdasági reformokat végül is végrehajjták, és Románia teljes jogú európai állammá válik. Az optimizmus azonban nagyon rövid ideig tartott, és a posztkommunista átmenet kormányai közül a leginkább instabil irányította az országot. A gazdasági reformokat is csak részlegesen hajtották végre, melynek következtében 2000-ben Románia gazdasági teljesítménye gyengébb volt, mint Bulgáriáé.

A szakirodalom sokat foglalkozott a pártrendszer átalakulásával, de a választók változó magatartásával annál kevesebbet, pedig az 1996-os és a 2000-es választások is jelentős választói átváltozást tanúsítottak. A szerző a CDR választóinak változását vizsgálja az 1992-es, 1996-os és 2000-es választások között. A támogatás megismerése érdekében a tanulmány a demográfiai változók és a CDR szavazatai közötti kapcsolatot vizsgálja, elsősorban megyei szinten. Ebben a témában, véleménye szerint, kutatást még nem végeztek. Ennek a munkának a segítségével a romániai szavazást az általános kelet-európai irodalom keretében lehet vizsgálni.

Az első szabad választás Romániában, 1990 májusában volt, az ellenzéki pártok akkor jelentős vereséget szenvedtek, de az eredmények nem voltak váratlanok. Később, az 1992-es helyhatósági választásokra készülődve, az ellenzéki pártok tárgyalásokat kezdtek egy választási koalíció létrehozására. Az összetétel változott: egyesek kiléptek, mások beléptek, de volt a pártoknak egy magja, mely továbbra is a CDR részét képezte, 1992 és 1996 között. Az RMDSZ például tagja volt a koalíciónak, de 1992-ben és 1996-ban külön pártlistát is állított.

A kormányzó párt népszerűsége 1992 márciusára csökkent, így a CDR jelentős polgármesteri székeket tudott megnyerni, fontos városokban, beleértve Bukarestet. A sikereken felbuzdulva a CDR az 1992-es parlamenti választásokra készült, sok közvélemény-kutatás szerint jó eséllyel. A tényleges eredmények azonban nem igazolták az előrejelzéseket, a CDR csak 20%-ot szerzett és Constantinescu veszített Iliescuval szemben a az el-

nökválasztáson. A CDR túlzottan ideologikus üzenetet közvetített, ami sok szavazót elfordított, és a párttagok körében is sűrűlódásokhoz vezetett.

1993-ban és 1994-ben a pártbeli ellentétek napvilágra kerültek, és 1995 februárjában a CDR új összetételben alakult meg, mely az 1996-os helyhatósági választásokon mérhetővé tette magát először. 1992-től hasonlóan jelöltjei sok nagyvárosban nyertek el polgármesteri székeket. Ezután a parlamenti választásokon 1992-től eltérően befogadó üzeneteket hangoztattak, és programjukban a gazdasági reformra helyezték a fő hangsúlyt. A közvélemény-kutatások eredményei visszaigazolták üzeneteik helyességét. Ez alkalommal a parlamenti választásokon is megismételték eredményeiket, mindkét házban nyertek, és koalíciós kormányt alakítottak a Szociáldemokrata Unióval és az RMDSZ-szel.

A szerző arra a kérdésre keresi a választ, mi segített a szavazatok növelésében. Az exit poll szerint a CDR a növekvő vállalkozói osztályon belül volt sikeres, de sok munkásosztálybeli szavazó is átpártolt hozzá.

A CDR választási sikere után ismét optimista hangulat uralkodott, hogy a szükséges gazdasági reformokat végre megvalósítják. A reformok terén tényleg gyorsulást tapasztalhattak, de 1997 nyarára nyílt ellentétek alakultak ki a koalíción belül, melyek nagy része személyek összeütközéséből eredt. 1998-ban és 1999-ben is új miniszterelnök vezette a kormányt. A 2000-es parlamenti választások idejére világossá vált, hogy az átkeresztelt CDR támogatása sokat fog gyengülni 1996-hoz képest, ami be is következett. Az exit poll arra mutatott, hogy a fő ok a rossz gazdasági teljesítmény volt. A fent említett tényeken kívül, a szerző véleménye szerint alaposabb statisztikai elemzésre van szükség a román szavazás megértéséhez.

Az egyéni szavazatokat nem ismerhetjük, ezért összesített vagy csoportadatokat használnak az egyéni magatartás tanulmányozásához. Egyes kutatók aggályosak a módszert illetően, sőt vannak, akik komoly hiányosságokra hívják fel a figyelmet az ilyen következtetés-levonás esetén. Más kutatók alternatív megoldásokat kínálnak az összesítésből eredő hibák kiküszöbölésére. A tanulmány ezért a már létező romániai felméréseket demográfiai szavazás elemzésével egészíti ki.

A CDR választói magatartásának elemzéséhez a szerző az 1992-es és 1996-os parlamenti és a 2000-es elnökválasztás eredményeit használta az alsó ház esetében, valamint negyven román megye demográfiai jellemzőit és Bukarestét.

Az összehasonlító politikatudomány elismeri, hogy a demográfiai adatok kapcsolatban állnak a szavazással, a kelet-európai országokban elsősorban a társadalmi, gazdasági változóknak van hatásuk. Felmérések szerint az 1992-es és 1996-os parlamenti választások során világos városi/vidéki választóvonal jelent meg a CDR-rel kapcsolatban. Támogatói körében sok volt az értelmiségi és felsőfokú végzettséggel rendelkező. A szerző 7 demográfiai változó közötti kapcsolatot vizsgált a három választás során a CDR szavazóira vonatkozóan. Az 1992-es választások szerint a CDR-t a magasan képzettek és a városlakók támogatták. A kutatási eredmények azonban ennél összetettebb képet, a mezőgazdaságban dolgozók támogatását is mutatták, akik nagy valószínűséggel a magán mezőgazdasági vállalkozásokban voltak alkalmazottak.

Az iskolázottságon kívül két változó, a két etnikai változó bizonyult jelentősnek. A kisebbségi magyarok megyei százaléka negatív kapcsolatban állt az ellenzéki szavazással, míg a kisebbségi románok megyei aránya pozitív kapcsolatban volt az ellenzéki szavazattal. A szerző által kidolgozott modell a CDR-szavazatok 62 százalékaról ad számot. Ezek után az 1996-os választások vizsgálatára tér át a szerző.

Akkor az eredmények igen nagy mértékben eltértek, az adatok elemzése során a jelentős változók száma háromra csökkent. A gazdasági kérdések fontos szerepet töltek be,

és 1992-től eltérően a CDR-szavazók büntettek a gazdasági haladás hiánya miatt. Ezek az eredmények a makrogazdasági helyzetről és a kelet-európai szavazásról szóló kutatást támasztják alá. Az oktatás és a kisebbségi magyar változó 1996-ban is kapcsolatban volt a CDR-szavazással. A mezőgazdasági változó azonban nemcsak elhanyagolható, de negatív kapcsolatban is volt a CDR-szavazatokkal.

A 2000. évi CDR elnöki szavazatok éles ellentétben állnak az 1992-es és 1996-os eredményekkel. Ekkor csak a kisebbségi magyar változó volt statisztikailag jelentős, és állt kapcsolatban a CDR-szavazókkal. 1996-tól eltérően a gazdasági változók már nem számítottak, ugyanazok, akik 1996-ban a gazdasági teljesítmény miatt büntettek, most nem a gazdasági helyzet alapján választottak. A felsőfokú végzettség is negatív kapcsolatba került a CDR-szavazók esetében.

A CDR bukásának fő oka a gazdasági reform elmulasztása és a változatlan életszínvonal volt. A szavazók ugyanis más kérdések felé fordultak a 2000-es választásokon. A CDR kis párttá zsugorodott, és hogy még 2004-ben is életben marad-e, kérdéses.

Galló Judit

Az Európai Unió mint politikai ösztönzés az etnikai kisebbségek számára: bizonyítékok a posztkommunista Bulgáriából és Romániából

*Roger, Antoine: The European Union as a political incentive for ethnic minorities:
evidence from post-communist Bulgaria and Romania. = Journal of Southern Europe and the Balkans,
5. vol. 2003. 1. no. 9–24. p.*

A szerző véleménye szerint Kelet-Közép-Európában összehasonlításokra van szükség az etnikai kisebbségeket képviselő pártok politikai irányultságának megértéséhez. Külön érdeklődésre tarthatnak számot azok, amelyek hosszabb ideje parlamenti pártok, például a török kisebbséget képviselő Mozgalom a Jogokért és Szabadságért Bulgáriában és a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége.

Az 1992-es népszámlálási adatok szerint a török kisebbség a lakosság 9,4 százalékát teszi ki. A Mozgalom 1990-ben jött létre azzal a meghirdetett céllal, hogy a török származású kisebbség jogait és érdekeit védje. A fenti időponttól kezdve minden parlamenti és önkormányzati választáson megmérte magát. A Mozgalom tagjai kis engedmények sorozatával kívánják elérni céljaikat, és ez nagymértékben sikerül is nekik. A Mozgalom határozottan hangoztatja minden bolgár érdekének és jogának védelmét, de valójában a török eredetű bolgár állampolgárok, valamint a bolgár moszlimok jogainak védelmére szorítkozik. A Mozgalom kulturális követeléseket fogalmaz meg, pontos gazdasági programot soha sem alakított ki. Ennek következtében politikai álláspontja rugalmas, és története során már két egymással szemben álló párttal is kötött szövetséget.

Az 1992-es népszámlálási adatai szerint a romániai magyarok az összlakosság 7,1 százalékát, Erdély lakosságának pedig 20 százalékát teszik ki. Az RMDSZ-t 1989-ben alakították meg Marosvásárhelyen, az egyetlen olyan városban, ahol a románok még mindig kisebbségben vannak. Az 1990-es parlamenti választásokon az RMDSZ a szavazatok 7,2 százalékát szerezte meg. Fő követelései között a Nemzetiségek Minisztériumának létrehozása, a kétnyelvűség elismertetése Erdély közigazgatásában, oktatási programok ma-

gyar nyelven, magyar egyetem megnyitása szerepelnek. Ezenkívül az Európai Unió és a nemzetközi hitelezők által követelt gazdasági reformok gyors megvalósítását is célul tűzte ki. A bulgáriai Mozgalommal szemben, mely ideológiai irányultságtól függetlenül hajlandó szövetséget kötni, az RMD SZ csak olyan hatalommal kész megegyezni, mely nagy valószínűséggel gazdasági reformokat valósít meg.

Vajon mi az oka ennek a különbségnek? A szerző szerint a két hozzáállás csak úgy hasonlítható össze, ha az megfelelő elméleti keretre épül, ahol a legfontosabb változókat számba lehet venni. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez az írás Roger Brubaker elméletére hivatkozik, mely szerint az etnikai kisebbségek helyzetét három tényező határozza meg: a belső dinamika, az etnikai „anyaország” bátorítása és a kisebbségekkel szembeni magatartás az általuk lakott országban. A jelen cikk szerzője szerint, valamely tényező hiányában egy kisebbséget képviselő politikai párt tényleges funkciója és az ezeken a pártokon belül lezajló konfliktusok nem érthetők meg.

Közép- és Kelet-Európában az „anyaország” gazdasági helyzete meghatározó módon befolyásolja az etnikai kisebbségek politikai irányultságát, és ez az Európai Unió kibővítésével kapcsolatban különösen hangsúlyossá válik. Az Európai Bizottság megköveteli, hogy a jelölt országok gazdasági reformokat hajtsanak végre. A reformok üteme országonként jelentős eltérést mutathat, nagy különbség lehet a kisebbség „anyaországá” és azon ország között, ahol élnek. Ilyen eltérés esetén más és más helyzet alakulhat ki.

Sem Bulgária, sem Románia nem részese a bővítés első fordulójának. Az európai integrációért folytatott versenyben a kisebbség „anyaországának” helyzete hasonlíthat ahhoz az országhoz, ahol a kisebbség él, de el is térhet attól. Ezenkívül nemzetközi vonatkozásban is megtörténik az összehasonlítás. Az utóbbira azzal a belső nyomással kapcsolatban van szükség, amely a kisebbségre hárul. Egy kisebbséget képviselő politikai pártot így határfelületnek lehet tekinteni az országos konfliktusok (melyeknek a kisebbség részese) és a nemzetközi állapot között. Ennek pedig minden egyes párt szervezetére közvetlen hatása van, a pártokban kétfajta frakció alakul ki, melyeket kifelé tekintő, illetve befelé tekintő frakcióknak lehet nevezni. A befelé tekintő frakció reformokra törekszik, hogy a két ország közötti különbség csökkenjen, és hasonló ütemű fejlődés révén közelebb kerüljenek az Európai Unió mércéjéhez. A pártvezetésnek a két versengő frakció között kell egyensúlyoznia. Amikor a kisebbség „anyaországá” és az ország, ahol a kisebbség él, hasonló helyzetben van, a kifelé tekintő frakció nem fogalmaz meg radikális követeléseket, a megállapodás a másik frakcióval elég könnyű. Ez a helyzet Bulgáriában a Mozgalommal. A török kisebbség politikai helykeresésének megértéséhez a nemzetközi környezetet, különösen az Európai Unió bővítési folyamatát figyelembe kell venni. Mivel Bulgária és Törökország helyzete a nemzetközi szinten és az Európai Unióhoz való csatlakozásért folyó versenyben hasonló, a Mozgalmon belül a frakciók közötti különbség kicsi. A kifelé tekintő frakció mérsékelt, és soha sem száll durván szembe a befelé tekintő frakcióval. A közöttük lévő feszültségek elhanyagolhatók. Ez a helyzet éles ellentétben áll a romániaival.

Románia, Magyarországgal ellentétben, nem részese az Európai Unió bővítése első körének, a magyar lakosok gazdasági helyzete lényegesen jobb a román lakosokénál. A Romániában élő magyarok irigyen tekintenek a határokon túlra, a „magyar közösség” tagjaként részesedni kívánnak Magyarországon végrehajtott reformokból, és gyümölcsöző kapcsolatokat akarnak kiépíteni a nyugati hatalmakkal. Abban az esetben, amikor az összehasonlítás nem kedvező arra az országra nézve, ahol a kisebbség él, a kifelé tekintő frakció külön státust követel, hogy ugyanazokat az előnyöket élvezze, mint az „anyaország” lakosai. Az RMD SZ-en belül is megtalálható a befelé és a kifelé tekintő frakció,

számarányát tekintve az előbbi a nagyobb. A kifelé tekintő frakció, számbeli hátrányát külföldi támogatással ellensúlyozza.

A frakciók közötti játszma, az RMDSZ esetében, sokkal több konfliktussal terhelt, mint Bulgáriában. Az Európai Unió bővítési folyamatában játszott eltérő román és magyar helyzet miatt a magyar kisebbség két lehetőség között örlődik: tárgyaljon a kormánnyal, hogy Románia egésze ugyanazt a nemzetközi státust élvezze, mint Magyarország, vagy Erdély számára külön megoldást találjon, és azt külön a magyar gazdasághoz kapcsolja. Az első lehetőség követői domináns szerepet játszanak, de a másik csoport politikailag aktív, és a hatóságokkal folytatott minden békés párbeszédet megakadályoz.

Összefoglalásként a szerző leszögezi, hogy Kelet-Közép-Európában az etnikai kisebbségeket képviselő pártok esetében a helyi feszültségek nem magától értetődőek, de összefonódnak az Európai Unió bővítési politikájával.

Galló Judit

A „végső megoldás” szlovákiai változata

*Nižňanský, Eduárd – Kamenec, Ivan: Poplatky za deportovaných slovenských Židov.
= Historický časopis, 50. roč. 2003. 2. no. 311–342. p.*

A Harmadik Birodalom által bekebelezett területeken, illetve a németekkel szövetséges országokban a harmincas évek végén és a negyvenes évek első felében a zsidó állampolgárok igen gyors gazdasági-társadalmi kiközösítése mögött mindenütt vagyonuk megkaparintásának szándéka állt.

Erre Csehországban (akkoriban Cseh és Morva Protektorátusban) és Ausztriában (akkoriban Ostmarkban) már 1940 első felében sor került. Szlovákia, bármennyire is készséges szövetségese volt Németországnak, mindenesetre szerette volna, ha a szlovák állampolgárságú zsidók ott konfiskált tetemes vagyona az ő tulajdonába megy át. 1940 és 1941 végén-elején a zsidó kérdésről több fordulós német–szlovák tárgyalások folytak. A kérdés az volt, hogy a zsidó vagyonok további tulajdonlása a területiális vagy a perszonális elv szerint rendeződjék-e. S mivel a németeknek a területiális elv konveniált, a szlovákok elvesztették a kinti vagyonokat.

Magában Szlovákiában a zsidóságot 1941 ősztől kezdve, 1942 tavaszáig bezárólag fosztották meg minden vagyonától. 1942 májusában a szlovákiai zsidók állampolgárságukat is elvesztették. A jogaitól megfosztott és vagyontalanná tett zsidóság nyomor szintű segélyezése a szlovák államnak komoly terheket jelentett az adott települési sajátosságok miatt. E területi szétszórtságot megszüntető táborok felállítása is abnormis kiadásokkal járt volna. Ekkor jött a németek álnok ajánlata: evakuálják munkavégzésre Németországba az ország zsidóságát, s ezzel mindörökre megtörténik az ártásítás. A szlovák hatalmi tényezőknek tetszett ez a „végső megoldás”, mégha bizonyos aggodalmak kerülgettek is őket e népesség további életét illetően. A németek azonban fogadkoztak: tisztességes bánásmód lesz az osztályrésze.

Az egyezség csakhamar létrejött. E jegyben 580 ezer szlovákiai zsidót szállítottak ki Németországba, ami ellen „nem volt apelláta”. A németek a szlovák kormánytól személyenként 500 DM, azaz több mint 5 ezer szlovák korona „letelepedési járulék” megfizetését követelték meg, amit a szlovákok ugyan sokallottak, de azzal nyugtatták magukat, hogy a kiszállított zsidóság németországi munkás életének megalapozásához szükség van erre az „áldozatra”. (Egyébként amikor a szlovák fél 250 vagy 300 márkára szeretett volna mérsékelni a „fejpénzt”, durva elutasításban részesült.)

A letelepítéssel való indoklás – természetesen – cinikusan hazugságnak bizonyult. 1943 júliusában az emigráns csehszlovák tájékoztatási szolgálat már kényszerűen azt jelentette: szinte valamennyi deportált szlovák zsidó időközben mártírhalált halt.

Az akkori szlovák állam mindenestre – késésekkel és halogatásokkal ugyan – kifizette a Harmadik Birodalomnak a ráparancsolt 288 millió szlovák koronát. Ezen felül a deportálást megelőző élelmezési akció, a gyűjtőtáborok felállítása és a Hlinka Gárda tagjaival, illetve a csendőrséggel történő őriztetése, továbbá maga a vasúton történt deportálás újabb száz milliókba került a rezsimnek, úgyhogy az árjásításra és „végső megoldására” közel fél milliárd koronát költöttek el korifeusai.

(Érdekes adalék: Németország 1941 novemberében más csatlós államoknak is felajánlotta a „szlovák megoldást”, de csak Horvátországban került sor deportálásra, ám a dél-szláv államnak csak 30 DM-nyi „fejpenzt” kellett fizetnie egy-egy zsidó személyért.)

A referált tanulmányt 24 válogatott dokumentum közlése követi. Átlink még teljesebb képet kaphatunk a „letelepedési járulékok” történetéről, amelyet a tanulmány írói a szlovákiai „végső megoldás” legellenszenvesebb részének tartanak.

Futala Tibor

Etnikai konfliktuskezelés Spanyolországban

Encarnación, Omar G.: Managing Ethnic Conflict in Spain. = Orbis, 47. vol. 1. no. 89–105. p.

Az etnikai konfliktus a jelenlegi világpolitika előterében áll. Ennek ellenére nem ismerjük azoknak az országoknak a tapasztalatait, amelyek jelentős sikereket értek el a konfliktusok, ezzel kapcsolatos jelenségek mint a szeparatista politika és a terrorizmus kezelése terén. A szerző véleménye szerint a tudósoknak és a politikaformáló közösségeknek meg kell ismerniük ezeket az eredményeket.

A példaként bemutatott ország Spanyolország, a tanulmány azon belül a baszk szeparatistákkal kiemelten foglalkozik. Spanyolország Franco utáni időszakában két, általában jellegükből következően összeegyeztethetetlennek tartott politikai folyamat zajlott le, az autonóm kormányok követelése és a tekintélyuralmi rendszerről politikai demokráciává való átalakulás, hiszen a politikai liberalizáció egy többetnikumú államban elkerülhetetlenül bátorítja a szeparatista tendenciákat. Philip Roeder is erre hívja fel a figyelmet, elsősorban a posztkommunista Európával kapcsolatban, véleménye szerint a többetnikumú országokban valószínűtlen a demokrácia fennmaradása.

A többetnikumú államok demokratizálódása során számos probléma adódhat, egy stabil, konszolidált demokrácia létrejöttének pedig kevés esélye van. Talán a legvalószínűbb forgatókönyv egy nemzet etnikai vonalait mentén történő felbontása, amikor a diktatúra szorítása enged, a válasz lehet békés, mint Csehszlovákiában, és vezethet polgárháborúhoz, mint a volt Jugoszláviában.

Az etnikai konfliktus, még az utóbbi esetben is potenciális probléma marad a demokratizálódás során. A nemzet egybetartása és az etnikai harcokból eredő erőszak megelőzése érdekében a kormány polgári szabadságjogokat áldozhat fel. Ez utóbbira példa a jelenlegi Oroszország, ahol „illiberális demokrácia” alakul ki.

Súlyosabb forgatókönyv, ha azt feltételezve, hogy az új rendszer képtelen fenntartani a társadalmi rendet, vagy attól tartva, hogy a nemzet széttöredezik, katonai puccsra kerül sor. A spanyol történelemben van példa az utóbbira. A Francót hatalomra segítő nacionalista lázadást jelentős mértékben az állami decentralizációt megindító folyamat váltotta

ki. A Franco utáni időszakban azonban, az ETA-terrorizmus okozta vérontás ellenére, a fenti pesszimista forgatókönyvek egyike sem valósult meg. A demokratizálódással együtt az állam decentralizációja jelentős mérvű volt, de az ország megőrizte egységes alakzatát.

A tudósok körében gyakran használnak szuperlatívuszokat Spanyolországnek a diktatúra prototípusából az autonóm régiók jogát elismerő modern politikai demokráciává való átalakulására. A Freedom House jelentése szerint Spanyolország Franco után a „nem szabad”, a „részben szabad” kategóriába került, majd az 1977-es választásokat követően a „szabadba”.

A legfontosabb kérdés, amire a szerző a választ keresi: milyen társadalmi és politikai körülmények alapozzák meg ezt a különleges fejlődést, és a tudósok, valamint a politikusok mit tanulhatnak az etnikai konfliktus kezeléséről az újonnan demokratizálódó nemzeteknél.

A kérdés megválaszolása előtt egy rövid áttekintést olvashatunk az etnikai ellentétekről a spanyol történelemben. Az 1939-es Spanyol Polgárháború végén Franco, az elnyomó rendszer létrehozásának jogosságát a nemzet többitnikumú összetételével magyarázta. Az 1977-es választásokig fennálló, majd hogyanem változatlan diktatúrája arra a mítoszra épült, hogy a többnemzetiségű Spanyolország alkalmatlan a demokráciára.

Franco rendszerének négy évtizede alatt felgyülemlett feszültségeket a demokratikus átalakulás hozta felszínre, a politikai nyitás hasznos eszköznek bizonyult a nacionalista csoportok számára, hogy szeparatista követeléseiket hangoztassák.

Baszkföld esettanulmány az ellentétek bemutatására, egyrészt egy gazdag, demokratikus és haladó népről van szó. Másrészt, az ETA terrortámadásai okozta félelem és az erőszak állandóan jelenlévő szellemével fenyeget. Az ETA-támadások csúcspontja 1980-ban volt, majd több vezetőjüknek az 1990-es évek elején történő letartóztatását követően változtattak módszereiken, a polgári lakosságot vették célba. Az utóbbi időben pedig utcai harcokba bonyolódtak, ezzel a félelem és a rombolás légkörét tudják fenntartani, új ETA-tagokat tudnak toborozni, mindkettő a szervezet túlélése érdekében alapvető.

Bár a politikai erőszak az emberiséggel egyidős, a jelenlegi baszk helyzet rejtélyes, mert a terrorizmus és a politikai erőszak gyökereiről vallott ismereteket a feje tetejére állítja. Az ő esetükben nincs szó ősi gyűlöletről, rivalizálásról, vallási konfliktusokról, gazdaságilag kifosztott vagy kizsákmányolt emberekről vagy elszegényedett, nélkülöző közösségről. Akkor mi az erőszak oka Baszkföldön? A legáltalánosabb magyarázatot a baszk kultúrának, különösen a Franco uralma idején, az állam által történő elnyomásában vélik felfedezni. A baszk nacionalizmus erősödésére a polgári konfliktusok, melyek közül a Spanyol Polgárháború a legfontosabb, további magyarázatul szolgál. Guernica bombázása volt az, ami végképp megerősítette a központi államnak mint a baszk identitás és kultúra erőszakos elnyomójának a képét. A baszk konfliktust a baszk kultúra gyengesége is magyarázza, melynek nincsenek olyan alapjai, mint más spanyol régiókének. A baszk nacionalisták szerint csak a teljes függetlenség garantálhatja a baszk kultúra fennmaradását.

A demokratikus átalakulás óta Spanyolország békésen kezelte az etnikai konfliktusok kihívásait. Kivételesen számítanak az 1983–1987-es évek, amikor a szocialista kormány harcba keveredett a terrorizmus ellen, lépéseit az emberi jogi szervezetek keményen bírálta.

Spanyolországban „szövetségiség” alakult ki, a háborúzó csoportok megegyeztek a nemzet etnikai törésvonalak mentén történő felosztásában. Ez a szövetségiség szerepel az új demokratikus alkotmányban, egy olyan kompromisszum, mely elismeri a spanyol állam egységességét a sok spanyol „nemzetiség” létével együtt. Az 1980-as évek közepére Spanyolország intézményesítette ezt a rendszert, 17 autonóm régió jött létre, mely a központi állam szerkezetére is hatást gyakorolt.

Az autonóm régióknak sajátos jellemzőik vannak: több év alatt alakultak ki, 1977-től kezdődően egyes régiók gyorsan nyerték el új státusukat, ők a spanyol történelem során egyedi kultúrával és nyelvvél rendelkeztek, a többiek helyi népszavazás révén jöttek létre. A spanyol szövetségiség másik jellemzője az aszimmetria, mivel az egyes régiók nem azonos fokú autonómiával rendelkeznek. Egy, Madrid és a kérdéses régió által megtárgyalt és időnként felülvizsgált autonómia-alapokmány határozza meg az autonóm régiók működését. A spanyol rendszer fontos jellemzője még, hogy a régiók nem vesznek közvetlenül részt a döntéshozatalban központi szinten. Ezért lehet Spanyolországról mint „tökéletlen és hiányos szövetségről” beszélni.

Az 1978-as Alkotmány az állami centralizáció és az autonóm régiók elveire épülő új állam kialakítására szólít fel. Ezek az elvek egymással szemben állnak, de Spanyolországban sikeresen tudták összekapcsolni őket.

A korábban feltett kérdésre a választ egy újabb kérdés feltételével keresi a szerző. Arra kíváncsi, miért sikerült ezzel a rendszerrel sikert elérni 1977 után, és miért nem az 1930-as években. Általánosabban, meg akarja ismerni a szövetségiség sikeres bevezetésének az előfeltételeit egy új demokráciában. Véleménye szerint jelentős volt az országon kívüli nyomás a belső konfliktusoknak békés úton történő rendezése érdekében. Az ország EU- és NATO-tagsága pozitív ösztönzőként szerepelt, az európanizálás jelentős szintű demokratikus stabilitást és demokratikus intézményrendszert követelt. Ennél fontosabb a hazai helyzet, ahol a kompromisszum és a mérsékelt politika kultúrája figyelemre méltó. Ez a politikai kultúra azokból a tanulságokból ered, melyeket az ország politikusai Spanyolország XX. századi történelméből merítettek. A tanulságok között szerepelt a Spanyol Polgárháború és annak értelmezése mint kollektív örökség, melynek soha többé nem szabad előfordulnia. Így alakult ki az új politikai kultúra, ahol a konszenzusnak és nem a konfrontációnak van fő szerepe, és az 1977-es Moncloa-paktumban öltött testet. Még egy, kevésbé látható tényező is szerepet játszott a békés konfliktus megoldásban, egy alapvető fontosságú politikai központ létrejötte.

Az előbb említett politikai centrum jóval a spanyol demokrácia kialakulása előtt már megjelent a spanyol királyi ház és a fiatal János Károly király által meghatározott mérsékelt hangnem segítségével. A király egy tisztségviselőt, Adolfo Suárezt, aki később Spanyolország első, demokratikusan választott vezetője lett, bízott meg a demokratikus intézmények létrehozásával. A spanyol királyi ház illetén szerepe igencsak váratlan volt, de a király ezzel szerepet biztosított magának a kialakuló demokráciában, közreműködése biztosította, hogy volt törvényes politikai hatalom az átmenet bizonytalan éveiben.

A politikai centrum létrehozásához az állami modernizációs folyamat is hozzájárult, már Franco uralmának utolsó évtizedében az államot demilitarizálták, a politikai elnyomás enyhült, és gazdasági csoda következett be, mely Spanyolországot gazdasági hatalommá tette. A spanyol demokratikus átmenet azért is figyelemre méltó, mert az állami alkalmazottak körében a folytonosság volt a jellemző.

Még egy fontos tényező, ami a sikerhez vezetett: a demokratikus reformok sorrendjének meghatározása és betartása, mely a politikai rendszer átalakításával kezdődött.

A spanyol tapasztalatok azt mutatják, hogy az etnikai konfliktusok különféle alkotmányos és politikai megállapodások révén kezelhetők. A demokratizálás és az állami decentralizáció elsősorban a demokrácia és elvei iránt elkötelezett politikai vezetéstől, valamint hiteles és koherens politikai intézményektől függ.

Galló Judit

Oroszország és Grúzia kapcsolatainak jelene és kívánatos jövője

Čigorin, Aleksandr: *Rossijsko-gruzinskie otnošenja. Čto dal'se?*
= *Meždunarodnaâ žizn'*, 2003. 5. no. 40–60. p.

A politológus szerző sorra veszi mindazokat a kérdéseket, amelyek, ha nem is ellenséges-sé, de gyakorta feszültté teszik az orosz–grúz kapcsolatokat. Konkrétan a következőket: a terrorizmus problémaköre (a csecsen szakadárok támogatása), Grúzia geopolitikai fontossága, az ország belső problémái (Abházia és Dél-Osszétia „politikai központi” ambíciói, nemzetgazdasági válság), az amerikai tényező, Oroszország érdekei és az orosz tényező közrejátszása, oroszországi grúzok és grúziai oroszok (Oroszországban kb. egy millió, többségében „orosz tudatú, de grúz gyökereit ápoló” grúz, Grúziában, bár megfogytatkozva, de mindmáig 150–200 ezer orosz, olykor atrocitásokat is elszenvedve), a két állam közötti szerződés vontatott előkészítése, orosz katonai jelenlét, regionális együttműködés, a grúz–abház és a grúz–dél-osszét viszony perspektívái.

A kimerítő szemléből levonható a következőket, hogy két olyan területi nagyságrendben, lakosságszámban, gazdasági lehetőségekben, geopolitikai szerepben egymástól eltérő ország között, mint amilyen Oroszország és Grúzia, ma is megvannak a szorosabb kölcsönös-ség és közeledés objektív előfeltételei. Eközben azonban, akárcsak napjaink általános politikai gyakorlatában, nem szabad „világrengető” események bekövetkeztére számítani. A két ország közötti problémák csak hosszú-hosszú tárgyalások nyomán szűnhetnek meg, miközben azért a jelenleginél szorosabbá válik kapcsolatrendszerük. Közös érdek, hogy Dél-Kaukázusban stabilabbá váljék a helyzet, aminek következtében megerősödnek majd a gazdasági, humanitárius és egyéb kapcsolatok, az orosz–grúz határvonal békéssé szelődül.

A globalizálódó világban a dél-kaukázusi régióban életfontosságúak maradnak az orosz érdekek. Eközben azonban nem szabad dramatizálni azt a várható fejleményt, hogy a térségben több lesz a dél-kaukázusi folyamatban érdekelt állam: a török, iráni, amerikai és EU-érdeklődés mindenképpen intenzívebbé válik. Itt feltétlenül be kell vonni a projektekbe a külföldi tőkét, Oroszországnak és Grúziának pedig stratégiai beruházóként kell szerepelnie.

A gazdaság globalizálódása azonban még csak a „jövő zenéje”. Egyelőre a régióban zajló folyamatok integrációja van napirenden, ami szükségessé teszi a Dél- és Észak-Kaukázus közötti integrációt. Ezért az érdekelt államokkal, köztük Grúziával a klasszikus diplomácián (államférfiak találkozásain) kívül nagyobb részesedést kell biztosítani a gazdasági, finansziális, vámügyi, határmenti, humanitárius kérdések megvitatásainak. Az ilyen vállalkozások felettébb változatosak lehetnek, s nagyon fontos, hogy Grúzia konstruktívan működjék közre bennük.

Botorság volna, ha az érdekeltek nem aknáznák ki azokat az unikális lehetőségeket, amelyek az oroszországi grúzok, illetve a grúziai oroszok életviteléből, kultúrájából adódnak.

A kölcsönös megismerés és együttműködés klímájának kialakulása esetén Oroszország külpolitikájában akkora tekintélynövekedés következne be, hogy az kihatna számos belpolitikai nehézség pozitív megoldására is.

Az orosz és a grúz köztársasági elnök 2003 márciusában tartott szocsi találkozóján javaslatok születtek a két ország közötti kapcsolatok javításáról. Fontos volna, hogy az ot-tani szándék olyan erővé izmosodjék, amely konkrét eredményekben realizálódik. Mind-ehhez az első „parancsolat”: az együttműködésben, a közös munkában egyként érvénye-síteni kell mindkét fél érdekeit.